

O'QITUVCHI VA TALABANING HAMKORLIGI — TA'LIM SAMARADORLIGINING MUHIM OMILI SIFATIDA

Xudoyberganova Maqsuda Jumaniyazovna

Urdu Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Ma'mun Universiteti NTM "Tarix va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.37547/ejsspc-v03-i02-p1-18>

ARTICLE INFO

Received: 27th January 2023

Accepted: 06th February 2023

Online: 07th February 2023

KEY WORDS

*Hamkorlikdagi faoliyat,
jamoadagi shaxslararo
munosabatlar, o'quv vaziyati,
ta'lim mazmuni, o'zlashtirish*

ABSTRACT

Mazkur maqolada oliy ta'limda o'qituvchi va talabanning hamkorligi ta'lim samaradorligining muhim omili ekanligi masalalari, hamkorlikning shakllari va fazalari to'g'rsidagi fiklar bayon qilingan.

Oliy ta'limda hamkorlikdagi faoliyatning shakllanishi, uning ijtimoiy psixologik jihatini tashkil qilish, har qanday faoliyatni, shu jumladan, o'quv faoliyatini tashkil qiluvchi tarkibiy qismlarini o'rganish so'nggi yillarda dolzarb masalalardan biriga aylana boshlandi.

V.F.Lomov faoliyatini tahlil etishning umumiy psixologiyada qabul qilingan sxemasini ko'rib chiqib, bu faoliyatni bajaruvchi shaxsning boshqa shaxslar bilan hamkorligi boshqacha qurilishi zarurligini ta'kidlab o'tadi. Yakka shaxs faoliyatining psixologik tahlili faoliyat sub'yektining boshqa odamlar bilan aloqasini mavhumlashtiradi. Lekin bu mavxumlashtirish nihoyatda muhimligidan qat'iy nazar, o'rganilayotgan hodisalarni bir tomonlama yoritish imkonini beradi.

O'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda, asosiy e'tibor o'zaro munosabatning rivojlanishini o'rganishga qaratiladi, o'qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilinadi.

A.V.Petrovskiy jamoadagi shaxslararo munosabatlar faoliyatdan kelib chiqishini o'rganib, ta'lim jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorligini tashkil qilish faqat ularni muloqotga ehtiyojini qon-dirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham vositasi ekanligini ta'kidlagan edi. Bu muammoga boshqacha yondashgan A. A. Bodalyov o'qituvchi bilan o'quvchining munosabati, ularning samarali hamkorligini vujudga keltirish uchun qulaylik yaratishni zarur deb hisoblaydi. Buning uchun o'qituvchilar o'quvchilarning shaxs sifatidagi xususiyatlarini, maqsad va ehtiyojlarini hisobga olishlari shartdir.

Yuqoridagi fikrlarga qaramay o'zlashtirishning turli bosqichlarida o'qituvchi bilan o'quvchilarning turlicha hamkorligi qanday uyushtirilishi masalasi hal bo'lgan emas. Binobarin, o'qituvchida o'quv faoliyatini hamkorlik asosida tashkil qilish ko'nikmalari yo'qligi qator muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Hamkorlikdagi mahsuldor faoliyatni psixologik jihatdan o'rganishni V. Ya. Lyaudis boshchiligidagi psixologlar guruhi amalga oshirdi. Uning asosiy maqsadi yangi psixik fazilatlarining shakllanishida o'qituvchi bilan talaba hamkorligining rolini ifodalash edi.

Ushbu nazariyaga binoan, o'quv faoliyatining shakllanishi fan asoslarini o'zlashtirishning negizi emas, balki shaxsning ijtimoiy madaniy qadriyatlarini egallash jarayonidir. Mazkur nazariya asosida o'quv faoliyati talaba shaxsining rivojlanishidagi "yaqin kamolot zonasi" nigina emas, balki "persektiv rivojlanish zonasi"ni ham yaratadigan yo'sinda loyihalash mumkin.

V.Ya.Lyaudis o'quv vaziyati tartibidagi 4 ta o'zgaruvchi xolatni ko'rsatadi:

- a) tashkiliy o'quv jarayonining mazmuni (uning xususiyati, o'quvchi o'zlashtiradigan faoliyat dasturi, egallanadigan bilish faoliyatining turlari);
- b) ta'lim mazmuni va o'quv faoliyati usullarini o'zlashtirish: bir bosqichdan boshqasiga o'tish tartibi;
- v) talaba bilan o'qituvchining o'zaro ta'siri va hamkorlik tizimi;
- g) ta'limdagi o'zgaruvchan omillarning o'zaro aloqasini takomillashuvi.

O'zaro hamkorlikning muhim omili va talabalarining o'zaro munosabati xususiyatini belgilovchi asos o'qituvchi bilan talaba hamkorligining shakllaridir.

Hamkorlikdagi o'quv faoliyati o'qituvchi va talaba munosabatlarining va birgalikdagi xatti-xarakatlarining alohida turidirki, u o'zlashtirish ob'yektini, bilish faoliyatining barcha qismlarini qayta qurishni ta'minlaydi. Hamkorlikdagi o'quv faoliyatining maqsadi o'zlashtiriladigan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat va muloqotning boshqarish mexanizmini yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatniig mahsuli talabalar mustaqil holda ilgari surgan yangi g'oyalar va o'zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog'liq maksadlar va sheriklikda shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir.

Hamkorlikdagi faoliyat usuli deganda, o'qituvchi bilan talabaning birgalikdagi hatti-harakatlarining tizimini tushunish kerak. Bunday xatti-harakatlar o'qituvchining talabaga ko'rsatadigan yordamidan boshlanadi; talabalarining faolligi asta-sekin o'sib borib, butunlan ularning o'zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi; o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi munosabat esa sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo'ladi.

Psixologiya fanida hamkorlikning sakkizta shakli mavjud, ular quyidagilardan iboratdir:

- 1) faoliyatga kirish;
- 2) mustaqil harakatlar (o'qituvchi bilan talaba hamkorlikda bajaradilar);
- 3) o'qituvchi harakatni boshlab beradi va unga talabani jalb etadi;
- 4) taqlid harakatlari (o'qituvchidan ibrat olgan talaba ana shu namuna asosida harakat qiladi);
- 5) madad harakatlari (o'qituvchi talabaga oraliq maqsadni va unga erishish usullarini tanlashda yordam beradi hamda oxirgi natijani nazorat qiladi);
- 6) o'zini o'zi boshqarish harakatlari (o'qituvchi umumiy maqsadni ko'rsatishda va oxirgi natijani baholashda ishtirok etadi);
- 7) o'zini o'zi qo'zg'atuvchi harakatlar;
- 8) o'zini uyushtiruvchi harakatlar.

Hamkorlikdagi faoliyat usullari birgalikdagi xatti-harakatlar shaklida namoyon bo'lib, unga muloqot davrlari singari mazkur faoliyatning oddiy birliklari deb qarash mumkin.

Birgalikdagi harakat davri qo'yiladigan ushbu almashuvni o'z ichiga oladi: o'qituvchi harakat boshlaydi, talaba uni davom ettiradi yoki tugallaydi.

Oliy ta'limda hamkorlikdagi faoliyatning xususiyatlarini o'rganish va tajribalarda sinab ko'rishning asosiy maqsadi talabalarning bilimlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarining sabablarini va manbalarini tadqiq etish hamda ta'lim jarayonida yoki hamkorlikdagi faoliyat bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishning asosiy omillarini aniqlashdan iboratdir.

B. Ya. Lyaudis va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida o'qituvchi bilan talabaning hamkorlikdagi mahsuldor faoliyati o'rganilgan.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan tadqiqotlarda hamkorlik faoliyati uchta o'zaro bog'liq fazadan iborat ekanligi ko'rsatilgan, jumladan birinchi faza – "faoliyatni egallash" deb nomlangan bo'lib, u o'z ichiga ushbu hamkorlik shakllarini qamrab olgandir:

- 1) o'qituvchi bilan talabalar o'rtasidagi birgalikda amalga oshadigan xarakatlarni turkumlarga ajratuvchi tizim;
- 2) talabalarning o'qituvchi faoliyatiga taqlid qilishga asoslangan harakatlari yig'indisi;
- 3) talabalar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan harakatlar majmuasi;

Hamkorlik faoliyatining ikkinchi fazasi - talabalarning o'qituvchi faoliyatiga muvofiq lashtirilgan hamkorlik harakatlari majmuasi;

- 1) talabaning o'z-o'zini boshqaruvchi harakatlari tizimi;
- 2) talabalarning o'z-o'zini qo'zg'atuvchi xatti-harakatlari (harakatga undovchi omillar) va boshqalar.

Hamkorlik faoliyatining uchinchi fazasi - hamkorlik faoliyatidan yapsh bir taraqqiyot bosqichiga ko'tarilish, takomillashishda, shuningdek, o'qituvchi bilan talaba hamkorligi sheriklik darajasiga o'sib o'tishda o'z ifodasini topadi.

Bizningcha, juda kam tadqiq etilgan faza - bu uchinchi faza hisoblanadi. Lekin ayrim tadqiqotlarda sheriklikni amalga oshirish to'g'risida mulohaza yuritilgan bo'lsada, biroq uning tub mohiyati o'ziga xos xususiyatlari, bosqichlari, manbalari, psixologik mexanizmlari to'g'risida tugal fikrlar bildirilmagan.

Shundan kelib chiqqan holda, quyida gipotetik xususiyatga ega bo'lgan muammoli holatlarni o'rtaga tashlash maqsadga muvofiqdir.

Bizningcha, uchta fazaning oxirgisi taxminan mana bunday harakatlar tariqasida ko'rinishga ega bo'lishi mumkin:

- 1) teng huquqlilik asosiga qur ilgan umumiy xamkorlikdagi o'qituvchi bilan talabaning faoliyatga madad beruvchi (o'zaro ta'sir o'tkazish negizida ijodiy izlanishlar namoyon etilsa) harakatlar;
- 2) ma'noviy xarakatlar (o'qituvchi va talabaning hamkorlik zaminiga qur ilgan harakatlari muayyan ma'no, mohiyat, intellektual harakat, anglashilgan turtki, maqsadga yo'naltirilgan vosita, o'zaro mohiyatni oydinlashtiruvchi munosabat kabilar);
- 3) interaktiv harakatlar (o'zaro fikr almashishga, o'zaro fikrlarni to'ldirishga, goh noverbal, goho verbal ta'sir o'tkazishga qaratilgan xarakatlar majmuasi);
- 4) predmetli reflektiv harakatlar (bu yerda mana bunday holat yotishi ehtimoldan holi emas; birinchidan, har qanday hamkorlik muayyan narsaga qaratilgan sodda va lo'nda intellektual harakatlardan tuzilishi; ikkinchidan, aniq muammolar yoki o'quv predmetlari mohiyati bog'liq

harakatlar zanjiriga yo'nalgan bo'lishi mumkin, lekin har bir intellektual harakat anglashilgan, o'z-o'zini boshqarishga bo'ysundirilganligi bilan ajralib turishi lozim);

5) interaktiv harakatlar (o'zaro ta'sir asosiga qurilgan intellektual harakatlar shunchaki ta'sir, turtki vazifasini bajarish bilan cheklannb qolmasdan, balki hamkorlik sub'yektlarini ijodiy izlanishga yo'nalti-rish noma'lum holatni ochishga, kashf etishga ko'mak beruvchi nazariy-aqliy mulohazalarda ifodalanishi mumkin);

6) ma'naviy refleksiv harakatlar (refleksiv tushunchasi anglaganlik darajasini bildirgan ma'noda qo'llaniladi, shuning uchun bu o'rinda mantiqiy izchillikdagi harakatlar, aqlni peshlash mashqlari tarzida ishtirok etib, muayyan aqliy yuklamani o'zida aks ettirishi lozim, bu yerda harakatlar ortiqcha operativ belgilardan xalos bo'lishi shart).

Shu narsani alohida ta'kidlab o'tish kerakki, yuqoridagi fpkrlarni emperik materiallar asosida chuqurroq o'rganish maksadga muvofiq.

Hamkorlik faoliyatini amalga oshirish va uni qaytta qurish jarayoni bir qator qonuniyat tarzidagi va o'ziga xos psixologik xususiyatlar tariqasidagi holatlar, mexanizmlar, aloqalar shaklida namoyon bo'lishi mumkin. Jumladan, o'qituvchining hamkorlik faoliyatini yuksak darajada boshqarish paytida talabalarda fan asoslarini egallash, amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish birmuncha yengil ko'chadi.

Shuningdek, o'quv faoliyatining operasional predmetli jabhasini uyushtirish, idora qilish, uni qayta qurish quyidagi tartibda namoyon bo'lishi mumkin:

a) operasional ijroi harakatlar;

b) oriyentir qidiruv harakatlari;

v) bilishga oid oriyentir harakatlar, harakatning nazorat korreksion tizimi kabilar muayyai davrgacha talabalarni hamkorlik faoliyatining ma'naviy, tashkiliy jarayoniga taalluqli hamkorlikniig tarkibiy qismlarini boshqarish funksiyasini bajarib turadi.

Bu borada harakatning ijtimoiy-tashkiliy, motivasion-ma'naviy, predmetli tashkiliy qismlari faol ishtirok qiladi, hamda hamkorlik faoliyatini mahsuldor bo'lishga ta'sir o'tkazadi. Ikkinchidan, o'qituvchining talabalarga tavsiya qilingan, mo'ljallangan, goho sinab ko'rilgan hamkorlik o'quv faoliyati shakllaridan asta-sekin o'qituvchining bevosita rahbarligida o'z-o'zini boshqarishga, ya'ni refleksiv faoliyat darajasiga o'sib o'tish jarayoni yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda, hamkorlik faoliyat natijasida uning ishtirokchilari, sub'yektlari shaxsiy pozitsiyasini ilgari surishda, hamkorlik qatnashchisi tariqasida o'z o'rnini topish uchun intilishda dinamik holat ko'zga tashlanishi mumkin. Qatnashuvchilar hamkorlik faoliyatini shunchaki dialogik ishtirokchisi roolidan uning teng huquqli, real pozitsiyaga ega bo'lgan muomala, munosabat, faoliyat sub'yektiga aylanadi.

Hamkorlik faoliyatida talaba bilan o'qituvchining o'zaro ta'sirini (interaktivlik) baholashnpng divergentlik negizidan konvertgentlik pozitsiyasiga o'tishi kuzatiladi. Tajribada olingan natijalarni psixologik sifat jihatdan tahlil qilish hamkorlik faoliyatni boshqarish (o'qituvchi, o'qituvchi bilan talabalar, talabalarning o'zaro boshqaruvi) bosqichlari va ularning xususiyatlari, ishtirokchilarni idora qilish imkoniyatlari, ularni boshqarish ulushi turlicha ekanliginn tasdiqladi.

Mazkur o'zgarishlar quyidagi izchillikda namoyon bo'lishi mumkin:

1) predmetli monologik ijro etish darajasi;

2) ma'naviy yoki harakatlarni o'zaro almashish ko'rsatkichi;

- 3) interaktiv harakatlar almashish darajasi;
- 4) ma'noviy harakat ma'nosini dialogik tarzda almashish bosqichi;
- 5) intrasituativ integrasiyasi, yoki boshqacha so'z bilan aytganda, faoliyat vaziyatning yaxlitligi e'tiborga olingan hamkorlik faoliyati harakatlari va boshqalar.

Lyusher, Spilberger-Xanin shkalalari, Fidler metodikasi, V. Ya. Lyaudis va boshqalarning diagnostik metodikalarni yordamida olingan natijalar guruhlarini tuzish, ular o'rtasida hamkorlik joriy qilishda talabalarda bezovtalanish, o'z-o'zini boshqarish, guruhdagi psixologik muhit va shaxslararo munosabat xususiyatlari, xossalari, negizlari mexanizmlari, hamkorlikka (ob'ektlariga ta'sir o'tkazuvchi ob'yektiv va sub'yektiv omillarni ochib berishga) xizmat qiladi.

Oliy maktab ta'limi samaradorligini oshirishda, hamkorlik faoliyatini yo'lga qo'yishda talabalarning aqliy imkoniyatlari, zahiralari, umumiy saviyasi, bilimlarni o'zlashtirish darajasi, o'qishga munosabati, o'z-o'zini boshqarish darajasini tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega. Talabalarda uchraydigan ijtimoiy-psixologik, bilishga oid kasbiy qiyinchiliklarning oldini olish uchun ta'kidlab o'tilgan mezonlarni aniqlash ko'zlagan maqsadni amalga oshirish sari yetaklaydi. Chunki o'qituvchi bilan talabalarning hamkorlik faoliyati ko'lam qancha keng bo'lsa, bilimlarni o'zlashtirish darajasi shunchalik yuqori, o'z-o'zini boshqarish esa puxta egallangan bo'ladi. O'zaro ta'sir o'tkazish doirasi qanchalik keng bo'lsa, u holda muammolarni hal qilish jarayoni shunchalik tez amalga oshiriladi.

References:

1. Bezduxov A.V. Refleksiya kak mexanizm preymstvennosti mejdu sub'yektivnymi syennostnymi sistemami uchitelya i uchaщixsya // Izvestiya Akademii pedagogicheskix i sotsialnyx nauk. Ch. I. M.; Voronej, 2008.
2. Bodalev A, A. Lichnost i obщyeniya. — M.; Pedagogika,
3. Lisovskiy V. T. Lichnost' studenta. — Leningrad, 1974.
4. Lyaudis V. Ya. Formirovaniye uchebnoy deyatel'nosti studentov. — M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1989.
5. G'oziyev.E.G', O'tanov B. Hamkorlik psixologiyasi. - Toshkent: 1992